

Historikernas föreställningar om arkiven

En studie av arkiven som objekt för historievetenskaplig kunskapsutvinning i *Historisk tidskrift*, 1881–2021

EMMA PIHL SKOOG

Södertörns högskola

Arkivens och arkivhandlingars betydelse för den historiska vetenskapliga forskningen bör inte underskattas. Trots detta har historievetenskapens syn på och bruk av arkiven undersökts i ringa grad. I den här studien analyseras hur historiker diskuterat arkiv och arkivhandlingar i såväl teori som praktik från slutet av 1800-talet fram till 2020-talets början. Undersökningen visar att arkivhandlingar under denna långa tidsperiod haft en särställning som historikerns främsta och självklara källmaterial samt att denna självklarhet varit omgiven av ett romantiserande skimmer.

Inledning

I den numera klassiska studien *Historiography in the twentieth century* hävdar Georg G. Iggers att, även om den kulturella vändningen inom historievetenskapen runt 1990 kom att innebära att nya frågor ställdes av den historievetenskapliga forskningen, behöver dessa historieforskare fortfarande gå till arkivet för att finna sin empiri.¹ Flera svenska forskare som Pär Frohnert, Erik Wångmar och Malin Lennartsson har emellertid påtalat att historikernas bruk av arkivmaterial minskat relativt kraftigt

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Den här uppsatsen är ett delresultat av projektet "Historians and Archives: The history discipline and archival theory in Sweden, 1880–2020", finansierat av Vetenskapsrådet.

1. Georg G. Iggers, *Historiography in the twentieth century: From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Hanover 2005) s. 16.

Emma Pihl Skoog (f. 1984) är fil. dr i historia och verksam som lektor i arkivvetenskap vid Södertörns högskola. Hennes forskningsintressen berör ett relativt brett spektrum av ämnen såsom kulturarv, arkiv och tillgängliggörande till frågor om kroppsuppfattningar, kön, klass, och idrott, senast behandlat i artikeln "The Professional Body in Boxing and Strength Sports" i *The International Journal of the History of Sport*, nr 9 2021.

E-post: emma.pihl.skoog@sh.se

under de senaste årtiondena, samtidigt som ett glapp mellan arkivinstitutionerna och universitetsforskningen uppstått.² Att det finns en allt större klyfta mellan arkivarier och historiker samt att sambanden mellan arkivväsendet och de historiska disciplinerna luckrats upp, har likaså lyfts fram i internationell forskning.³ Även om Iggers påstående pekar i lite annan riktning än vad Wångmars och Lennartssons respektive Frohnerts undersökningar gjort gällande så har de det gemensamt att de indikerar och lyfter fram arkivens och arkivhandlingars särställning som källmaterial för den historiska forskningen och dess kunskapsproduktion. Den här artikeln kommer att ta historikernas syn på arkivmaterial som utgångspunkt och syftar till att undersöka hur svenska historiker har förhållit sig till arkiv och arkivmaterial som objekt för historievetenskaplig kunskapsutvinning under en längre tidsperiod – från 1881 till 2021.

För att förstå den här produktionen av kunskap behöver vi även undersöka mer praktiska rutiner och förgivettagna tankemönster inom vetenskapen. Arkivhandlingar kan ses som de artefakter som historievetenskapen bygger sin kunskap på – som materiella objekt för historisk kunskapsutvinning. I föreliggande uppsats studeras därför arkivens roll som epistemiska ting. Sistnämnda begrepp är hämtat från historikern Hans-Jörg Rheinberger, och betecknar de objekt som forskningen lutar sig mot för att göra observationer och analyser.⁴ Epistemiska ting är sålunda något som skapas av forskare, för att ge mening åt bestämda objekt såsom en självklar källa för kunskapsutvinning. Inget existerar således på förhand som ett epistemiskt ting. Denna undersökning kan därför ses som en exempelstudie av hur vetenskapsutövare gör något till

2. Pär Frohnert, "Arkivmaterialet och de svenska historikerna: En studie av Historisk tidskrift 1960–2000", Kerstin Abukhanfusa (red.), *Av kärlek till arkiv: En festskrift till Erik Norberg* (Lund 2002); Erik Wångmar & Malin Lennartsson, *Historikerna och källorna: Om användning av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia* (Malmö 2017). Jämför Oskar Sjöström, "Om källpublikationens låga status", *Historisk tidskrift* 142:3 (2022) s. 411–425.

3. Francis X. Blouin & William G. Rosenberg, *Processing the past: Contesting authority in history and the archives* (New York/Oxford 2011).

4. Hans-Jörg Rheinberger, *Toward a history of epistemic things: Synthesizing proteins in the test tube* (Stanford, 1997). Arkiv har tidigare begreppsleggjorts som epistemiska ting i t.ex. se Daniela Saxer, "Archival objects in motion: historians' appropriation of sources in nineteenth-century Austria and Switzerland", *Archival Science* 10 (2010) s. 315–331; Jason Lustig, "Epistemologies of the archive: Toward a critique of archival reason", *Archival Science* 20 (2020) s. 65–89.

epistemiska ting, i detta fall historiker i relation till arkiv. Historikernas konstruktioner av arkiv som epistemiska ting framträder därmed också som en viktig beståndsdel i en epistemisk kultur – för att anknyta till vetenskapsociologen Karin Knorr Cetinas benämning av hur olika vetenskapsmiljöer och discipliner skapar sina egna traditioner och sammanhang av normer och regler som forskaren socialiseras in i. Detta inbegriper inte minst normer och praktiker kring hur kunskap utvinns och grundläggs.⁵ Genom att öka förståelsen för de ämnestraditioner som forskaren är verksam inom och de grundvalar som forskningen vilar på, i mitt fall mer konkret hur den historievetenskaplige forskaren bygger sin kunskap med hjälp av arkivhandlingar, som teoretiskt kan förstås som epistemiska ting, så hoppas jag sålunda kunna fördjupa förståelsen av den process där den historiska kunskapen konstrueras.

Problematiken om relationerna mellan historiker och arkiv genom tiderna anknyter inte bara till ett inomvetenskapligt historiografiskt forskningsläge, utan också – och kanske framför allt – till ett vidare arkivhistoriskt fält. Det sistnämnda har traditionellt sett haft en hemvist inom arkivvetenskapen, men på senare tid också i andra idé- och vetenskapshistoriska sammanhang. Historiografisk forskning har främst behandlat arkiven indirekt, framför allt i diskussioner om källbehandling och källkritik, medan det huvudsakligen är i det vidare arkivhistoriska fältet som arkivväsendets utvecklingslinjer behandlats i sin egen rätt.

Historiografiskt forskningsläge

Historieämnets formering till en modern form av västerländsk vetenskap tog fart under slutet av 1700-talet. Under 1800-talet skedde en historievetenskaplig professionalisering och specialisering till följd av ökade krav på redovisning av det empiriska material som historiefremställningarna byggde på, något som undersökts relativt utförligt i svensk och internationell forskning.⁶ Arkiven kunde genom sin betydelse som

5. Karin Knorr Cetina, *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge* (Cambridge/London 1999).

6. Se exempelvis Lloyd S. Kramer & Sarah C. Maza (red.), *A companion to Western historical thought* (Malden 2002); Iggers (2005). I en svensk kontext har detta undersökts inte minst av Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (Stockholm 1964); Rolf Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen 1960–1990* (Lund 2017); Dessutom har ledande historikers praktik, profession och nätverk under 1920-tal till 1957 undersökts av Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet: Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957* (Uppsala 2002). För en översikt över historieämnets utveckling i Norden under

”autentiska” källor legitimerar historievetenskapens sanningsanspråk. Äldre arkivhandlingar menades representera sanningen om det förflutna genom att en strikt källkritisk metod – angående äkthet, närhet och tendens – tillämpades på arkivkällan. Således kunde handlingarna genom sin legala och juridiska auktoritet utgöra goda källor för en positivistiskt sinnad historievetenskap.

Historieämnet gjorde härvid anspråk på att kunna närma sig sanning om det förflutna. Historikerns objektivitet, närstudiet av källmaterial och med Leopold von Rankes välkända devis att visa hur det ”verkliga var” och vad som ”verkliga hänt”, betonades. Rankes inflytande över historievetenskapen, liksom hans vetenskapsideal, är väl undersökt i den historiografiska forskningen, men Rankeskolans efterfrågan på bevis och fakta, sannolikhet och trovärdighet för historievetenskapens del tål att upprepas.⁷ Även bland svenska historiker sågs Ranke som en förgrundsgestalt.⁸ Exempelvis har Rolf Torstendahl studerat hur den svenska historieskrivningen under 1800-talet gav upp sina idealistiska förhållningssätt alltmer, samtidigt som den i högre grad blev mer empiriskt inriktad. Källredovisning och källkritiska regler började tillämpas hårdare på det undersökta källmaterialet, och den så kallade Weibullskolan utvecklade den här tillämpningen än hårdare kring sekelskiftet 1900. Pålitlighet och trovärdighet framstod härmed som grundläggande för en skolad historiker, och med detta krävdes en mer tydligt utarbetad

1800- och 1900-talet, se Perti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (red.), *Making Nordic Historiography: Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970* (New York/Oxford 2017). Om det arkivhistoriska forskningsläget, se nedan.

7. Georg G. Iggers & James M. Powell (red.), *Leopold von Ranke and the shaping of the historical discipline* (Syracuse 1990); Keith Jenkins, *Why history? Ethics and Postmodernity* (London 1999); Iggers (2005).

8. Torstendahl (1964) s. 36–37. Även bland Weibulls sågs Ranke som en förgrundsgestalt för den källkritisk-historiska metoden, en metod som de även menade att de själva stod för. Torstendahl har dock i Rolf Torstendahl, ”En nygammal Weibull-myt”, *Scandia* 66:2 (2000) s. 321–332, pekat på att varken Ranke eller Weibulls var ensamma om den källkritiska metodtillämpningen. Enligt Gunneriusson var det inte heller källkritiken som gjorde Weibulls nydande eller unika utan betonandet av källkritiken som en särskild metod handlade snarare om ett medvetet grepp för att legitimera sig inom historikerfältet. Gunneriusson (2002) s. 37. Se även Rolf Torstendahl, ”Leopold von Rankes historiografiska betydelse”, *Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens årsbok* (1987) s. 99–110. Gällande källkritik och Weibulls, se även Ragnar Björk, ”Teaching and learning the profession: schools of thinking in Swedish historical research at the turn of the century”, Seung-bog Cho & Nils Runeby (red.), *Traditional thought and ideological change: Sweden and Japan in the age of industrialisation* (Stockholm 1988) s. 57–67; Rolf Arvidsson & Hans Aarsleff, *Kritiska undersökningar i Weibull-myten historia* (Lund 2000).

källkritisk metod liksom regler för hur forskaren kunde säkerställa pålitliga påståenden om ett historiskt skeende.⁹ Den weibullska och historiekritiska skolan har, något förenklat beskrivet här, kommit att betraktas som en vidareutveckling av Rankeskolans idétradition, med sin än striktare tillämpade källkritik och källvärdering. Den här utvecklingen har delvis beskrivits som ett led i positivismens intåg inom den svenska akademiska historieskrivningen.¹⁰

Det faktum att arkivaliska källor och arkiv har utgjort en betydande funktion för historieämnets utveckling till vetenskaplig disciplin har emellertid undersökts i lägre grad. Mer traditionell historiografisk forskning, såväl nationell som internationell, har i regel mestadels behandlat historievetenskapens interna utveckling, inte dess relation till arkivväsendet. Detta är anmärkningsvärt, givet att de båda sfärerna utvecklades i nära samröre med varandra, där man kan exemplifiera med subdisciplinerna paleografi och diplomatik som utvecklades i ett överlappande fält mellan akademisk historia och arkivväsende. Traditionellt var det länge även forskarutbildning inom humanioraämnena, särskilt historievetenskapen, som utgjorde grund för att anställas vid de större arkivinstitutionerna. Det var till exempel ett formellt krav vid Riksarkivet ända till 1970-talet.¹¹

9. Torstendahl (1964) kap. 1 och s. 309–334.

10. En stark företrädare för den kritisk-empiriska metoden var Lauritz Weibull som betonade tillämpningen av en stark källkritik och materialgranskning som bland annat undersökts i Torstendahl (1964). Lauritz Weibulls i viss mån annorlundahet som forskare liksom hans metodtillämpning och hans förhållande till övriga historiker inom forskarsamhället har undersökts av Birgitta Odén *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975). Enligt Ragnar Björk, som har undersökt äldre historikers historieskrivning, exempelvis hur Erik Lönnroth och Nils Ahlund beskrev historiska skeenden, finns en logiskhet och rationalitet i den weibullska metodtillämpningen Ragnar Björk, *Den historiska argumenteringen: Konstruktion, narration och kolligation: Förklaringsresonemang hos Nils Ahlund och Erik Lönnroth* (Uppsala 1983). Odén (1975) beskriver i stället denna utveckling som ett led i positivismens påverkan på historieskrivningen från mitten av 1800-talet och framåt. Se även Rolf Torstendahl & Birgitta Odén, "Den weibullska riktningen", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.), *Histeskrivningen i Sverige* (Lund 2012) s. 107–134.

11. Staffan Smedberg, "Yrkets förvandling från 1930-tal till 1980-tal", i Henrik Alfredsson & Leif Knutsson (red.), *Arkivarieyrket – och dess kartläsare: DIK Arkivariefacket 70 år 1936–2006* (Nacka 2006) s. 82–99. Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten: Riksarkivet 1846–1991* (Stockholm 2007). Kopplingen mellan historiker och arkivarier har behandlats av Ernest Posner, *Archives and the Public Interest: Selected Essays by E. Posner*, (Washington 1967); Blouin & Rosenberg (2011); Hermann Rumschöttel, "The development of Archival Science as a Scholarly Discipline", *Archival science* 1 (2001) s. 143–155; Antoinette Burton (red.), *Archive Stories: facts, fiction and the writing of history* (Durham 2005). I en internationell kontext har historikern Daniela Saxer skrivit om historikers bruk av arkivhandlingar som primärkällor i 1800-talets Österrike och Schweiz: Saxer (2010).

Det kan därför tyckas märkligt att historikers förhållande till såväl arkivteori som mer konkreta arkivhandlingars värde som bevis för en händelse eller överenskommelse i så ringa grad undersökts även om flera forskare lyft fram hur historiker betraktat arkiven som sanningssägare.¹² Simon Larsson har emellertid frilagt ett ideal bland sena 1800-talets och tidiga 1900-talets svenska historiker gällande hur arkiv och studiet av arkivhandlingar har varit en viktig del av många svenska historikers identitet, ibland kontrasterat mot andra historikers mer teoretiska och idealistiska hållning.¹³ Lite är dock känt om historikers föreställningar om arkiv och deras uppfattningar om arkivteori, liksom i vad mån dessa påverkat och påverkats av förändrade historievetenskapliga perspektiv och mönster. På vilka sätt inverkade exempelvis inmarschen av teori-användning i det svenska (och internationella)¹⁴ historiska fältet från 1960-talet och breddningen av historieforskningens studieobjekt till ämnen såsom lokalsamhällen och underordnade grupper historia? Hur påverkade den ökade pluralismen gällande teori- och metodanvändning förhållandet till arkivkällor i allmänhet?¹⁵ Tidigare forskning har med

12. Rolf Torstendahl, "Fact, Truth, and Text: The Quest for a Firm Basis for Historical Knowledge around 1900", *History and Theory* 42:3 (2003) s. 305–331; Jo Tollebeek & Ilaria Porciani (red.), *Setting the standards: Institutions, networks and communities of national historiography* (New York 2012); Kasper Risbjerg Eskildsen, "Inventing the archive: Testimony and virtue in modern historiography", *History of the Human Sciences* 26:4 (2013) s. 513–529; Philipp Müller, "Ranke in the Lobby of the Archive: Metaphors and Conditions of Historical Research", i Sebastian Jobs & Alf Lüdtke (red.), *Unsettling History: Archiving and Narrating in Historiography* (Frankfurt am Main 2010) s. 109–125; Philipp Müller, "Archives and history: Towards a history of 'the use of state archives' in the nineteenth century", i *History of the Human Sciences* 26:4 (2013) s. 27–49; Andreas Erb, "Petitioners, Servants, Claimants: Archives Usage and Historiography in Anhalt from Early Modern Times to 1848", *History of Humanities* 2:1 (2017) s. 131–151; se även Philipp Müller, "Using the archive: Exclusive Clues about the Past and the Politics of the Archive in Nineteenth-Century Bavaria", *Storia della Storiografia* 62:2 (2012) s. 27–56; Pieter Huistra, "The trial of Henry of Brederode: Historians, sources and location under discussion in 19th-century historiography", *History of the Human Sciences* 26:4 (2013) s. 50–66.

13. Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Hedemora 2010).

14. Redan under 1960-talet kom det dittillsvarande premierandet av primärkällor från inte minst arkiv att beskrivas av historikern E. H. Carr som en fetisch för och fetischisering av fakta. E. H. Carr, *What is history?: The George Macaulay Trevelyan lectures delivered in the University of Cambridge, January–March 1961* (London 1961); se även Lorraine Daston & Peter Galison, *Objectivity* (New York 2007).

15. För historiografisk forskning rörande teorianvändning inom nordisk historieskrivning, se Cecilia Trenter, *Granskningens retorik och historisk vetenskap: Kognitiv identitet i recensioner i dansk Historisk tidsskrift, norsk Historisk tidsskrift och svensk Historisk tidsskrift 1965–1990* (Uppsala 1999); Rolf Torstendahl, "Thirty-Five Years of Theories in History: Social Science Theories and Philosophy of History in the Scandinavian Debate", *Scandinavian Journal of History* 25:1–2 (2000) s. 1–26; Torstendahl (2017); Klas Åmark, "Teoriernas intåg i svensk histo-

andra ord inte gett tillräcklig uppmärksamhet åt arkivens roller som epistemiska ting inom historievetenskapen, vilket dock denna studie gör. Föreliggande undersökning strävar efter att ringa in vissa ideal och idéer bland akademiska historiker och kan därför sägas ha en professionshistorisk ansats, i likhet med stora delar av den tidigare svenska historiografiska forskningen. Även om inte några mer djupgående professionaliseringsteoretiska diskussioner förs i denna text, hoppas jag att det som framkommer om relationen mellan yrkesrollerna historiker och arkivarier kan bli föremål för sådana i senare sammanhang.

Arkivhistoriskt forskningsläge

Arkivhistorisk forskning har visat hur de förmoderna arkiven var koplade till den politiska makten, olika statsbildningar, kyrkan, gods och gårdar, och rörde främst legala frågor av betydelse för samma makt. Det som bevarades i arkiven behandlade främst sådana saker som äganderätt, fiskala och territoriala rättigheter. Arkiven var således i första hand till för att fylla olika administrativa funktioner.¹⁶ Arkivhandlingars värde som historiska bevis hade under 1500- och 1600-talen kommit att intressera såväl styrande som enskilda tjänstemän och historieskrivare inom statsförvaltningen.¹⁷ Detta förändrades under det sena 1700-talet. Som del av liberalismens framväxt och upplysningen, de politiska revolutionerna och medborgarskapstankens genomslag, började offentliga arkivinstitutioner under 1800-talet göra sitt material alltmer publikt och tillgängligt.¹⁸

Formeringen av historia som vetenskap möjliggjordes av den här

rieforskning", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.), *Historieskrivningen i Sverige* (Lund 2012) s. 135–172; Bruno Hamnell, "Bortom realismen? Historieteorier och kunskapssyn i 'Historisk tidskrift' och 'Scandia', 1965–2009", *Scandia* 86:1 (2020) s. 55–80.

16. Rumschöttel (2001) s. 145–146; Müller (2013); För ett svenskt exempel, se Björn Asker, *Hur riket styrdes: Förvaltning, politik och arkiv 1520–1920* (Stockholm 2007).

17. Se Peter Burke, *A social history of knowledge: From Gutenberg to Diderot* (Cambridge 2000) kap. 6; Jacob Soll, *The information master: Jean-Baptiste Colbert's secret state intelligence system* (Ann Arbor 2009); Arndt Brendecke, "Arca, archivillo, archivo: The keeping, use and status of historical documents about the Spanish Conquista", *Archival Science* 10 (2010) s. 267–283; Erb (2017).

18. Se exempelvis Jennifer Milligan, "The problem of publicité in the archives of Second Empire France", i Francis X. Blouin & William G. Rosenberg (red.), *Archives, documentation, and institutions of social memory: Essays from the Sawyer Seminar* (Ann Arbor 2006); Jennifer Milligan, *Making a Modern Archive: The Archives Nationales of France, 1850–1887* (New Brunswick 2002); Lara Jennifer Moore, *Restoring Order: The Ecole Des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820–1870* (Duluth 2008).

ökade tillgängligheten till arkivmaterial. Samtidigt fortlevde arkivinstitutionerna som garantier för bevarandet av juridiska beslut, ekonomiska rättigheter, ingångna överenskommelser och dylikt. Därför behövde arkivhandlingarnas tillförlitlighet, autenticitet och bevisvärde, närmare bestämt deras proveniens, kunna garanteras.¹⁹ På så sätt kunde arkiven spela en viktig roll i att erbjuda historiker förment objektiva källor och en historievetenskaplig metod utvecklades också i nära förbindelse med studiet av arkivhandlingar.

Arkivbildningsprocesser har emellertid aldrig varit opåverkade av sin samtid eller helt rationella till sin form. Därför har dessa processer också i förlängningen kommit att påverka grundläggande aspekter av historievetenskapens praktiska logiker.²⁰ Å andra sidan kom även arkivens praktiker att påverkas av historievetenskapens behov av förment objektiva källor att studera. Historikern Kasper Risberg Eskildsen ställer i samskling med detta frågan om varför 1800-talshistorikerna såg arkivhandlingar som mer trovärdiga och objektiva bevis än exempelvis biografier och tidningsartiklar. Eskildsen efterfrågar en historiografisk forskning som även undersöker historikers förhållande till arkiven och arkivmaterial som sådant, inte bara källkritiska ställningstaganden, som varit utgångspunkten hos historiografiska forskare i gemen.²¹ Jag instämmer i detta, och denna artikel är ett försök att förena de historiografiska och arkivhistoriska fälten.

Under 1900-talets gång kom arkivarier och arkivvetenskapen att ifrågasätta det objektivistiska synsättet och i stället lyfta fram det faktum att arkivarier genom att värdera, beskriva, ordna och förteckna också varit med och skapat arkivens betydelse.²² En mer aktiv arkivarieroll, även gällande insamling av material, började under 1970-talet också förespråkas i vissa arkivariekretsar.²³ Samtidigt med den här utvecklingen kom även den moderna byråkratin att förändras och destabiliseras, i och

19. I en fransk arkivkontext kallat "respect des fonds", eller proveniensprincipen på tyska och holländska, en princip som började tillämpas under 1840-talet i Frankrike. Se exempelvis Milligan (2002); Milligan (2006); Moore (2008); Heather MacNeil, "Trust and professional identity: Narratives, counter-narratives and lingering ambiguities", *Archival Science* 11:3-4 (2011) s. 175-192.

20. Markus Friedrich, Philipp Müller & Michael Riordan, "Practices of Historical Research in archives and libraries from the eighteenth to the nineteenth century", *History of Humanities* 2:1 (2017) s. 3-13.

21. Eskildsen (2013) s. 9-10.

22. Lustig (2020), särskilt s. 82.

23. Se exempelvis Patrick M. Quinn, "The Archivist as Activist", *Georgia Archive* 5:1 (1977).

med det också arkivens rutiner av övervakning och tillämpning av hierarkiska strukturer på arkivmaterialet. En mer rörlig administration tog vid. Nya typer av instabila och icke-fixerbara data, elektroniska medietyper och handlingsslag, gjorde också sitt intåg inom olika verksamheter. Detta diskuteras mycket inom dagens arkivvetenskap då det får konsekvenser för hur information i framtiden ska kunna bevaras och förstås.²⁴ Mot bakgrund av att arkivinstitutioner och arkivhandlingar har kommit att betraktas som garantier för historievetskapliga sanningsanspråk, är det rimligt att fråga: i vad mån avspeglas arkivväsendets förändring och arkivarieprofessionens nya roller i historikers förhållande till arkiven och arkivhandlingarna?

Forskningsfrågor och källmaterial

I likhet med historikerna Markus Friedrich, Philipp Müller och Michael Riordan hoppas jag att en fokusändring i riktning mot arkivet som sådant bidrar till ökad kunskap om hur historievetskap skrivs och produceras. Sådana mer praktiska och konkreta ramar som omgärdar vetenskapen, och som arkiven och arkivhandlingar är en del av, har i dag kommit att ses som betydelsefulla komponenter vid skapandet av historisk kunskap.²⁵ Därför menar jag att arkiv och arkivhandlingars innebörd och betydelse för historiker och historievetskapen behöver studeras mer ingående. Hur har historiker betraktat arkiv som objekt för kunskapsutvinning? Hur har historiker resonerat kring arkivmaterial som källor och artefakter 1881–2021? Och i vad mån har historiker över huvud taget anknutit till arkivteoretiska diskussioner eller berört arkivbildningsprocesser som lett fram till de källmaterial de använt sig av?

Frågorna är komplexa och denna artikel utgör ett första försök att besvara dessa mer ingående.²⁶ Som redan nämnts är valet av Sverige som studieobjekt en pragmatisk avgränsning, och ytterligare en sådan är att jag här undersökt *Historisk tidskrift* (HT), utgiven av Svenska Historiska Föreningen. Det finns dock goda skäl att använda HT på grund av dess

24. MacNeil (2011) s. 181–182; se även Maria Cavallin-Aijmer & Samuel Edquist, "Historikerna och arkiven i teori och praktik", i David Ludvigsson & Martin Åberg (red.), *Historikerna i samhället – roller och förändringsmönster* (Möklinta 2021) s. 134–155.

25. Friedrich, Müller & Riordan (2017) s. 6–7.

26. Den här artikeln är en produkt ur min delstudie inom forskningsprojektet *Historikerna och arkiven: Historievetskap och arkivteori i Sverige 1880–2020* (VR dnr 2020-01489, finansierat 2021–24).

centrala position för den svenska historikerprofessionen under hela perioden från 1800-talets slut till vår samtid. Enligt Håkan Gunneriusson ansågs Svenska historiska föreningen vara en tydlig maktfaktor inom historikerfältet under början av 1900-talet. HT var det ledande, och i princip enda, tidskriftsorganet i Sverige för historisk forskning fram till starten av *Scandia* 1928. De sydsvenska lärosätena och Svenska historiska föreningen kom emellertid under 1920 och 1930-talet att alltmer fjärra sig ifrån varandra. Inte minst bröderna Lauritz Weibull och Curt Weibull upplevde HT:s ställning inom historikersamfundet som orättmätig.²⁷ I stort har HT dock varit den samlade rösten för Sveriges historiker, med en oavbruten utgivning sedan 1881. HT kan därför betraktas som ett utmärkt material för ett samlat studie av svenska historikers syn på och diskussion gällande arkiv och arkivfrågor.

För att orientera mig bland den myckna textmassan har jag valt att läsa allt med "arkiv" i rubriken från tidskriftens start 1881 till 2021. Jag tar härvid ett samlat grepp om arkivbegreppet från mer abstrakta diskussioner och källkritik och metodologi till mer konkreta dito, såsom fysisk placering, lokaler och ordning. Kritik mot ett sådant tillvägagångsätt är att artiklar som avhandlar arkiv kan råka förbises. Jag har därför även läst var tionde årgång från pärm till pärm, med start från och med första årgången 1881, följt av 1891, 1901 och så vidare. Dessutom är vissa stickprov genomförda i de fall då artikelrubrikerna gjort gällande att historiesyn och historisk metod behandlats ingående. Från och med nummer 2 2002 finns HT tillgänglig digitalt och i dessa har jag fritextsökt samtliga nummer med sökningarna "arkiv", vilket även innefattar recensioner liksom artiklar på danska och norska, samt "archive" för att även engelskspråkiga texter (avhandlingsrecensioner) ska inbegripas i studien.

För att sammanfatta undersökningens utgångspunkter och ta ett samlat grepp på temat arkiv kommer jag att utgå ifrån begreppet arkiv så som det tar sig uttryck i det studerade källmaterialet. Arkiv kan betraktas som något rent konkret, en samling av arkivhandlingar som växt fram i anslutning till en arkivbildare genom att de inkommit dit eller skapats där, och sedan behållits. Detta är en gängse och traditionell syn

27. Gunneriusson (2002) s. 43–47. På grund av denna schism, som bland annat ledde till starten av tidskriften *Scandia* 1928, kommer jag därför i en senare studie att mer ingående undersöka den sydsvenska inställningen till arkiv. Se även Frohnert (2002).

på arkiv manifesterad exempelvis i arkivlagen.²⁸ Samtidigt har arkiven som objekt laddats med olika värden och föreställningar när de blivit till historievetenskapens objekt för kunskapsutvinning, något som kommer att undersökas i det följande.

Arkivens höga status

Konkret förekom "arkiv" i titelrubriker relativt konstant under hela undersökningsperioden, med cirka fem till sju titlar per årtionde mellan 1881 och 2021. Initalt fanns hos mig en föreställning om att en markant minskning skulle påträffas under undersökningsperiodens fortskridande, med utgångspunkt i den ökande klyftan mellan arkiv- och historievetenskaperna och den påtagligt minskade användningen av arkivmaterial i avhandlingar. Så var dock inte riktigt fallet. En tydlig minskning av intresset för arkiv och arkivfrågor märks dock i HT:s bibliografiska register som gavs ut mellan 1881 och 1940, där rubriken "Arkiv" har många titlar under sig under början av undersökningsperioden för att helt försvinna som rubrik från och med 1930. Oförändrad och konstant var dock hyllandet i recensioner av de monografi- och avhandlingsförfattare som gått igenom ett omfattande arkivmaterial. Noggrannhet gällande referenser till arkivvolymerna och signum lyftes också fram, exempelvis i Severin Berghs granskning 1890 av Ellen Fries biografi över Erik Oxenstierna. Att Fries använde ett "vidlyftigt material" och besökt såväl Riksarkivet, arkiv i Uppsala, Kommerskollegiet, privatarkiv som arkiv i Haag, såg Bergh som mycket förtjänstfullt.²⁹ Ett axplock av de positiva värdeomdömena i materialet från hela den undersökta tidsperioden kan nämnas här: "gjort en enorm och imponerande arkivgenomgång",³⁰ "[d]et är ett beundransvärt stort arkivmaterial",³¹ "väl genomförd avhandling som bygger på en gedigen arkivundersökning",³² "[d]et nedlagda arkivarbetet [...] är imponerande".³³ I detta fall rör det sig om ett övergripande ideal

28. *Svensk författningssamling* 1990:782.

29. S. Bergh, "Öfversigter och granskningar", *Historisk tidskrift* 10 (1890) s. 1–7. Av utrymmes- och överskådlighetsskäl, samt att det här rör sig om att peka på ett övergripande ideal, har jag i regel valt att inte referera till varje enskild recensent utan endast nummer och sida. Se vidare exempelvis *Historisk tidskrift* 123:1 (2003) s. 73; *Historisk tidskrift* 124:4 (2004) s. 710; *Historisk tidskrift* 127:1 (2007) s. 190; *Historisk tidskrift* 129:4 (2009) s. 717.

30. *Historisk tidskrift* 127:1 (2007) s. 194.

31. *Historisk tidskrift* 127:2 (2007) s. 290.

32. *Historisk tidskrift* 129:4 (2009) s. 717.

33. *Historisk tidskrift* 130:2 (2010) s. 369.

som dominerat bland såväl renodlade historiker som historiker med en arkivbakgrund.

Strömmen av olika meddelanden, redogörelser och guider, där Riksarkivet, Riksarkivets medarbetare eller andra arkivinstitutioner stod som avsändare, var relativt konstant under hela perioden, även om en viss minskning skedde under 1900-talets gång. Redogörelserna var vanligen mycket konkreta och utgjordes till exempel av skildringar av hur långt Riksarkivet kommit i ordnings- och förteckningsarbeten eller vid införandet av nya digitala söktjänster som SVAR.³⁴ Rent deskriptiva skildringar av arkivkällor och arkivbildare från arkivinstitutionernas sida var dessutom vanliga. Ett första exempel på en sådan skildring kom från enskilda arkiv under rubriken "Strödda meddelanden och aktstycken" där signaturen T bland annat redogjorde för "Friherre Erik von Nolckens efterlämnade papper". Texten följde ett typiskt mönster för den här sortens återgivanden, där en beskrivning av arkivbildaren inledde, följt av vad som fanns bevarat i arkivet. Vidare diskuterades hur pass ordnat och fullständigt arkivet var, även mer exakta antal volymer och fasciklar avhandlades.³⁵

34. Gällande SVAR, se Irma Ridbäck, "SVAR", *Historisk tidskrift* 114 (1994) s. 80–82. Vidare se exempelvis rubriken "Underrättelser". "Underrättelser" bestod av kortare notiser och saknade ibland signatur eller avsändare. Under rubriken underrättades HT:s läsare om utgivning av källor i tryckt form, vad senaste publikationen av *Meddelande från Riksarkivet* innehöll och vilka handlingar som nyligen inkommit till RA. Även olika arkiv såväl privata som offentliga, inhemska som utrikiska, beskrevs vanligen kortfattat, såsom deras ordning, innehåll och placering togs upp. Även arkivlokaler och nybyggnationer av sådana, liksom flytt av arkivhandlingar och lokaler behandlades ingående eller Stockholmsbesök av framstående utländska "arkivmän" såsom dr Ernest Posner 1939. *Historisk tidskrift* 3 (1883) s. 142–143, 367 och 477–479; *Historisk tidskrift* 5 (1885) s. 255–257; *Historisk tidskrift* 6 (1886) s. 260–261; *Historisk tidskrift* 7 (1887) s. 100–101 och 290–291; *Historisk tidskrift* 25 (1905) s. 124–125 och 262; *Historisk tidskrift* 31 (1911) s. 125, 218–219 och 296; *Historisk tidskrift* 41 (1921) s. 149–151; *Historisk tidskrift* 51 (1931) s. 262–263 och 486–487; *Historisk tidskrift* 54 (1934) s. 54, 57–58, 63, 197 och 371–372; *Historisk tidskrift* 56 (1936) s. 82–83 och 98; *Historisk tidskrift* 61 (1941) s. 75–76; *Historisk tidskrift* 71 (1951) s. 212–213, 416–419 och 427–429. Under 1960-talet och 1970-talet lämnades i stället rapporter om arkiv av Ingemar Carlsson under rubriken "Från arkiven" – senare "Från arkiv och bibliotek". Under rubriken "Meddelanden", se Irma Ridbäck, "Årstrycket – registrering öppnar nya vägar för forskning", *Historisk tidskrift* 122:4 (2002) s. 750–751; Börje Justrell, "Att flytta arkivet till forskaren – vision eller verklighet?", *Historisk tidskrift* 123:1 (2003) s. 167–168; Björn Asker, "Digitala bouppteckningsregister", *Historisk tidskrift* 123:1 (2003) s. 169–171; Ingrid Eriksson Karth, "Riksarkivets Konseljregister nu på nätet", *Historisk tidskrift* 123:3 (2003) s. 507–508. "Sondera, ny söktjänst från Riksarkivet och Kungl. Biblioteket", *Historisk tidskrift* 129:3 (2009) s. 581.

35. Av sign. T. "Friherre Erik Matthias von Nolckens efterlämnade papper", *Historisk tidskrift* 1 (1881) s. 117–122.

Guider och meddelanden som ytterst ingående redogjorde för ordnings- och förteckningsarbeten, arkivlokalers beskaffenhet och placering, var relativt vanligt förekommande i HT under 1800-talet och början av 1900-talet, medan det under det resterande 1900-talet rör sig om mer strödda exempel. Den här frekvensen kan kopplas till bruket av arkivmaterial som historisk källa och de ingående redogörelserna ansågs säkerligen intressera och engagera den enskilde historikern.³⁶ Den här typen av konkreta beskrivningar gällande lokal- och förteckningsfrågor minskar dock från och med 1950-talet och i stället kom teknisk utveckling att påverka skildringen av arkiv i HT. Den synliggjordes genom att mikrofilmning och fotografering av material föreslogs för att underlätta historisk forskning.³⁷ Hur den praktiska förvaringen av fysiska arkivhandlingar sköttes intresserade inte längre efter sekelskiftet 2000 – då kom i stället de digitala möjligheterna att behandlas.³⁸ Från arkivsektorns sida har man alltså närt ett intresse av att förmedla sitt arbete och olika arkivkällors förekomst, digitalisering och källutgivning. Arkivinstitutionerna har härvid tagit på sig rollen som arkivens väktare och objektiva tjänare.³⁹

En förskjutning av intresset för vilka arkivkällor man sökte sig till kunde skönjas hos såväl historikerskrået som från arkivhåll i samband med förändrade historiografiska trender under 1950-talet.⁴⁰ Ett breddat historieintresse, där också civilsamhället kom att synliggöras i forsk-

36. Se exempelvis Axel Zettersten, "Flottans arkiv på Skeppsholmen", *Historisk tidskrift* 6 (1886) s. 227–234; C. K.-G., "Uppsala stads arkiv", *Historisk tidskrift* 13 (1893) s. 378–380. Se även H. Thulstrup, "Det svenska Krigsarkivet", *Historisk tidskrift* 2 (1882) s. 67–70; Signe Carlsson, "Arkivet på Värmland-Säby", *Historisk tidskrift* 75 (1955) s. 292–293; Erik Holmkvist, "Förteckning över riksdagsman Johan Johanssons i Noraskog arkiv", *Historisk tidskrift* 76 (1956) s. 51–56.

37. Stig Boberg, "Förteckning över förvärv av arkivalier och filmer av arkivalier: Ett förslag", *Historisk tidskrift* 78 (1958) s. 66–68. Se även O. J.s referat av 1949 års sakkunniga rörande arkiv- och biblioteksfilming (SOU 1951:36) *Historisk tidskrift* 71 (1951) s. 418–419.

38. Ett första exempel utgjordes av Alf Erlandsson, "Arkivforskning i dataåldern", *Historisk tidskrift* 90 (1970) s. 345–357. Se även Börje Justrell, "Att flytta arkivet till forskaren – vision eller verklighet?", *Historisk tidskrift* 123:1 (2003) s. 167–168; Björn Asker, "Digitala bouppteckningsregister", *Historisk tidskrift* 123:1 (2003) s. 168–173; Thomas Nygren, "Digitala material och verktyg: Möjligheter och problem utifrån exemplet spatial history", *Historisk tidskrift* 133:3 (2013) s. 474–482.

39. Det svenska arkivväsendets och arkivvetenskapens förhållningssätt till historievetskapen undersöks för närvarande av Maria Cavallin-Aijmer i en annan delstudie inom VR-projektet *Historikerna och arkiven: Historievetskap och arkivteori i Sverige 1880–2020*.

40. Om förändrade historiografiska trender, se t.ex. Torstendahl (1964); Björk (1983); Åmark (2012); Torstendahl (2017). Se även Artéus & Åmark (red.) (2012).

ningen i högre utsträckning, var exempelvis märkbart i att företags- och folkrörelsearkiven gavs ökat utrymme.⁴¹ Bruket av nya former av källmaterial, som alternativ till arkivens källor, tilltog sedermera bland historiker under 1980-talet. Undersökningar med ett "nytt" källmaterial som exempelvis muntliga källor var betydligt mer reflekterande när det kommer till källornas funktionalitet, liksom de metodologiska problem som artikelförfattaren ställde inför. Samtidigt betraktades källmaterial hämtat från arkiv fortsatt som historievetenskapens självklara empiri, och även genomgångar av omfattande arkivmaterial fortsatte att hyllas.⁴² Någon egentlig större diskussion rörande proveniens, arkivets inre och yttre ordning, hur arkivhandlingarnas kontext eller sortering skulle förstås, förekom dock sällan bland historiker utan anknytning till arkivsektorn.

Arkivariens uppgift som sakkunnig vårdare av arkiven lyftes fram i HT under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Arkivarien skulle möjliggöra för historikern att utnyttja arkiven "vetenskapligt".⁴³ Synsättet kan kopplas till det som i tidigare forskning beskrivits som en av arkivens viktigaste åligganden, nämligen att erbjuda historievetenskapen vad som betraktas som objektiva källor, det vill säga epistemiska ting. Arkivarierna behövdes för att säkerställa arkivhandlingars autenticitet och objektivitet i enlighet med en ursprunglig ordning och proveniens.⁴⁴ Ranke-skolans positivistiska metodologi lämnade också avtryck i hur arkiven kom att betraktas av historiker. Arkivet och arkivens ordning kunde som sådana förstärka och legitimera ämnets vetenskapliga status

41. Daniel Almqvist, "De privata arkiven", *Historisk tidskrift* 68 (1948) s. 105–121; Åke Kromnow, "Det danska 'Erhvervsarkivet' och 'Erhvervshistorisk Årbog'", *Historisk tidskrift* 70 (1950) s. 182–187; Rolf Adamsson och Ola Christersson, "Företagsarkiven måste räddas", *Historisk tidskrift* 89 (1969), s. 477–481; Ingemar Carlsson, "Från arkiv och bibliotek", *Historisk tidskrift* 89 (1969) s. 482–490. Carlsson pekade dessutom på att forskningsprojektet "Klassamhället: folkrörelserna" vid Uppsala universitet riktat uppmärksamhet mot föreningsarkivens betydelse för den historiska forskningen.

42. Se exempelvis Stefan F. Hjartarson, "Att skapa källmaterial: Arbetarminnen från Akureyri", *Historisk tidskrift* 105 (1985), s. 340–364. Se även Christer Winberg och användande av bouppteckningar i "Familj och jord i tre västgötasocknar: Generationsskiften bland självägande bönder ca 1810–1870", *Historisk tidskrift* 101 (1981) s. 278–310; Paul Lönnström, "Skoloradions tillkomst 1924–1931", *Historisk tidskrift* 101 (1981) s. 213–225; Johnny Wijik, "Censur och propagandaministeriet: En översikt av Informationsstyrelsens verksamhet 1940–1945 utifrån dess efterlämnade arkiv", *Historisk tidskrift* 110 (1990) s. 21–49.

43. Adolf Schück, "École des Chartes 1821–1921", *Historisk tidskrift* 41 (1921) s. 297–302. Särskilt s. 298.

44. Saxer (2010) s. 319; Rumschöttel (2001) s. 145–146.

genom att källorna under vissa givna förutsättningar betraktades som pålitliga fakta, autentiska och trovärdiga.⁴⁵

Närstudiet av originalkällor och den källkritiska metoden kan betraktas som ett led i den akademiska historievetenskapens kamp för upprättandet av tydliga professionella gränser mot icke-akademiskt tränade amatörhistoriker. Endast den tränade historikern kunde ses som auktoritet på historieområdet.⁴⁶ Den här föreställningen kom att befästas under slutet av 1800-talet. En historiker behövde ha spenderat åratals med originalkällor i ett arkiv för att grundlägga sin karriär och den klassiska källkritiken bör följaktligen också betraktas i detta perspektiv.⁴⁷ Arkivhandlingars status som objektiva bevis för en händelse innebar att källans placering i ett arkiv blev viktigt att ange i vetenskaplig text, även i de fall arkivkällorna kom att ges ut i tryckt form. Ett utarbetat referenssystem fick en alltmer fast form under 1800-talets gång. Referenssystemet, med tydligt angivna refererat från arkivkällor och angivande om var de hittats, medförde att studiens trovärdighet främjades och historikerns expertis befästes. Arkivet med dess tydliga struktur och ordning fungerade som garant för denna expertis och arkivariernas uppgift var, som sagt, att säkerställa att arkiven utnyttjades "vetenskapligt" i enlighet med 1800-talets positivistiska vetenskapsideal.⁴⁸ Tron på källans objektivitet, dess proveniens och status som bevis, ter sig kanske lite knastertorr i dagens öron men många gånger utgjorde historikers skildringar av arkiv allt annat än saklig torrhet. Arkiven laddades med olika värden och föreställningar, och i det följande kommer historikernas mer romantiserande förhållningsätt till arkivundersökningar och arkivmaterial att studeras.

45. Iggers & Powell (red.) (1990); Eskildsen (2013). Enligt Joe Tollebeek var två typer av fantasier kopplade till historikernas intresse för arkiven under 1800-talet, tydligt hos exempelvis Ranke. För det första fanns en romantisk fantasi om hur de genom arkivkällor skulle kunna komma i direkt kontakt med ett historiskt förflutet. För det andra parades den här romantiseringen med en vetenskaplig idéföreställning om handlingarnas objektivitet, Jo Tollebeek, "The Archive: The Panoptic Utopia of the Historian", Francvo Musarra *et al.*, (red.) *Eco in Fabula: Umberto Eco in the Humanities* (Leuven 2002) s. 339–355. Se även Markus Fredrich, *The Birth of the Archive: A History of Knowledge* (Ann Arbor 2018).

46. Tollebeek & Porciani (red.) (2012); Eskildsen (2013) s. 10; Müller (2010) s. 109–125; Erb (2017). Se även Müller (2012); Müller (2013) s. 29–32; Huistra (2013).

47. Stefan Berger, "The role of national archives in constructing national master narratives in Europe", *Archival Science* 13:1 (2013) s. 1–22, se särskilt s. 8. Berger har pekat på att en romantisering av arkiven härvid var vanlig.

48. För en diskussion gällande detta se även Müller (2013) s. 40.

Ljus, mörker och gömda skatter i arkivet

Med naturvetenskapens empiricism som förebild kom arkiven under 1800-talet att börja betraktas som ett slags laboratorier för historievetskaplig kunskapsproduktion. Som redan diskuterats gjorde historikern epistemologiska anspråk på att med arkivhandlingar som autentiska primärkällor kunna komma i kontakt med det förflutna och, med Rankes ord, kunna redogöra för hur det "verkliga var". Många gånger kom dock den här kontakten med det förflutna, liksom historikerns förmodat hårda arkivarbete, att romantiseras.⁴⁹ För att arkivet och arkivmaterialet skulle kunnas göras till historikerns självklara epistemiska ting behövde det helt enkelt laddas med olika föreställningar och romaniserande innebörder.

I historikers meningsskapande blev arkiven "skatter" som låg gömda och orörda.⁵⁰ Detta innebar även att arkiven var platser att göra vetenskapliga "fynd" på. Arkivmaterial och arkivkällor beskrevs runt sekelskiftet 1900 av HT-skribenter, i flera fall med en bakgrund som både historiker och arkivarier, inte i särskilt objektiva ordalag. Emil Hildebrand (1848–1919), historiker, redaktör för HT mellan 1881–1905 och senare riksarkivarie (1901–1916) tillika proveniensprincipens införare i Sverige, beskrev exempelvis det oordnade Kammararkivet som "fyndorter för en forskare" år 1897.⁵¹

Under den här perioden vid 1800-talets slut ska sägas att det faktiskt går att tala om arkiven som fyndplatser, då flera myndigheters arkiv, för att inte tala om enskilda person- och gårdsarkiv, var relativt kaotiska. Påståendena om oordning kan emellertid även betraktas som ett led i en kamp mellan myndigheternas administrativa tjänstemän, som ansvarade för den fortlöpande verksamheten, och arkivarier/historiker som ville få tillgång till arkiven och ta över ansvaret för dessa.⁵² Det här medförde att arkiven kom att skildras enligt mörker- och ljusmetaforer, där arki-

49. Paul Herman, "The heroic study of records: the contested persona of the archival historian", *History of the Human Sciences* 26:4 (2013) s. 67–83; Alexandra Walsham, "The Social History of the Archive: Record-Keeping in Early Modern Europe", *Past & Present* 230:11 (2016) s. 9–48; Samt Larsson (2010).

50. Elof Tegner, "Om italienska arkiv och bibliotek: Några anteckningar från en resa 1889–1890", *Historisk tidskrift* 10 (1890) s. 281–312.

51. Emil Hildebrand, "Ett par ord om kammararkivet", *Historisk tidskrift* 17 (1897) s. 159–162. Citat s. 160. För intresseväckande diskussioner om tidigare historikergenerationers besatt-
het vid arkiven, se Carolyn Steedman, *Dust: the archive and cultural history* (New Brunswick 2002).

52. Se Norberg (2007) gällande den här kampen.

valierna behövde lyftas fram i ljuset av en engagerad historiker. Arkivet var mörkt men även själva det förflutna konstruerades i mörkertermer. Arkiven hade tidigare utgjorts av trånga, mörka och kalla "dunkla hvalf" som, enligt Hildebrand, var mer tillgängliga för råttor, damm och smuts än för forskaren. Hildebrand menade vidare att

Den historiska vetenskapen har genombrutit bommarne och i dess spår ha följt krafven på ordning, utrymme och ljus. [...] och det behöfs blott att den rätte mannen kommer med sin trollstaf för att det slumrande lifvet åter skall vakna och de bundna andarna lösas.⁵³

Hildebrand satte även uttalat förändringarna i arkivväsendet i samband med den "historiska vetenskapens pånyttfödelse i vårt århundrade, med urkundernas och akternas seger öfver krönikor och sägner, och det är ju numera en allmänt erkänd sanning, att historien är 'ögat och vägvisaren' i arkiven." Den här historiesynen, där arkivet rymde dunkla sanningar om det förflutna som kunde föras fram i ljuset av historikern efter att det ordnats av "arkivmannen", enligt mottot om arkivet "som en organiskt helt, motsvarande de institutioner, af hvilkas verksamhet de äro ett utflöde" knöt an till klassisk arkivteori och var ett tydligt uttryck för proveniensprincipens tillämpning och synen på historikerns och arkivariens respektive professionella yrkesroller. Arkivariens uppgift var enligt principen att ordna och vårda de handlingar som administrationen lämnat efter sig och enligt Hildebrand "överblicka, sammanhålla och ordna det hela" på ett sådant sätt som motsvarade forskningens krav och tillämpa "[p]lanmässigt omordnande af handlingarna efter rationella, historiskt-praktiska grunder".⁵⁴ Hildebrand intog i dessa uttalanden en dubbel roll, både som historiker och arkivarie. Han betonade arkivariens uppgift såsom den rationelle och planmässige tjänaren i att förse historikern med tillförlitliga källor, och det var alltså historikern som till skillnad från arkivarien förmådde att tolka källorna på rätt sätt.

Samtidigt som Hildebrand betonade det planmässigt och rationellt ordnade arkivet, så fanns även en romantisering av arkiven, vilket tydligt förmedlar bilden av Rheinbergers teori om hur olika objekt blir till vetenskapsutövarnas epistemiska ting, vari ingår en föreställning inte

53. Emil Hildebrand, *Historisk tidskrift* 7 (1887) s. 88–90.

54. Emil Hildebrand, *Historisk tidskrift* 7 (1887) s. 88–90.

bara att sanningen går att finna i dessa objekt utan även ett upphöjande av denna sanning. Om idealet var det objektiva och autentiska arkivet som förmedlade sanningen, och genom historikernas upptäckter spred ljus över det förflutna, framträdde sålunda en romantiserande bild vari Hildebrand skrev fram hur historikern kunde komma med sin trollstav och lyfta fram ett tidigare dolt och slumrande förflutet ur arkivens gömmor. I detta fall, under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet, arbetade Hildebrand själv, liksom flera av Riksarkivets och landsarkivens anställda, som arkivarier såväl som historiker.⁵⁵

Generellt betonades i flera HT-uppsatser under 1800-talets slut och 1900-talets första decennier tillämpningen av proveniensprincipen, ett planmässigt ordnande för att garantera handlingars bevisvärde. Författarna hade genomgående ett ben i arkivvärlden och ett annat i historikerskrået.⁵⁶ Tillämpningen av proveniensprincipen, som skulle garantera historievetenskapens objektivitet och sanningsanspråk, kom dock med ett paket av föreställningar om ljus och pånyttfödelse. Urkunder och akter som bevarades i arkiven kontrasterades mot krönikor och sägner. Samtidigt fortsatte arkiven att skildras som fyndplatser och skatter under hela 1900-talet.⁵⁷

Historikern "fyndade" i arkiven medan arkivariens ordningsarbete osynliggjordes. Den här oreflekterade synen på arkivet och historikernas bruk av arkivmaterial fortlöpte in på 2000-talet. I recensioner, för att bara nämna ett axplock, hette det att historiker "fyndat" i arkiven,⁵⁸ eller att historikern genomfört ett omfattande "detektivarbete" i arkiven.⁵⁹

55. Norberg (2007).

56. Axel Zettersten, "Flottans arkiv på Skeppsholmen", *Historisk tidskrift* 6 (1886) s. 227–234; Emil Hildebrand, *Historisk tidskrift* 17 (1897) s. 159–162, citat s. 161. Se även Emil Hildebrand, "Våra centrala ämbetsverks arkiv", *Historisk tidskrift* 18 (1898) s. 261–265, där arkivens "organiska" framväxt skildras och kritik riktas mot att ämbetsverken försummat ordningen bland sina äldre handlingar. Jfr Per Sondén, "Några anteckningar från Östersjöprovinsens arkiv", *Historisk tidskrift* 8 (1888) s. 357–367. Se även den norske arkivmannen H. J. Huitfeldt-Kaas, "Några ord om den s.k. Münchensamlingen", *Historisk tidskrift* 12 (1892) s. 362–365. Gällande proveniensprincipens tillämpning i Sverige, se t.ex. Mats Burell, "Det perfekta arkivet", *Arkiv, samhälle och forskning* 1999:1 s. 30–50.

57. Adolf Schück, "Ecole des Chartes 1821–1921", *Historisk tidskrift* 41 (1921) s. 297–302; W. M. Carlgren & Folke Lindberg, "Ett svenskt förslag till stormaktsintervention i unionskonflikten våren 1899: Aktstycken ur de tyska och österrikisk-ungerska utrikesministrarnas arkiv", *Historisk tidskrift* 73 (1953) s. 258–259.

58. Birger Sallnäs, "Några reflexioner med anledning av ett arkivfynd", *Historisk tidskrift* 71 (1951) s. 413–415. Se även exempelvis *Historisk tidskrift* 128:2 (2008) s. 254; *Historisk tidskrift* 133:4 (2013) s. 756; *Historisk tidskrift* 134:1 (2014) s. III.

59. *Historisk tidskrift* 124:4 (2004) s. 891 och 935.

Arkivforskningen kunde även framställas som mödosam och utförd under ansträngning.⁶⁰ En sådan uppfattning är inte bara problematisk för att den förringar de arkivarier som faktiskt har ordnat arkivet, och därmed försett historikern med arkivmaterial. Uppfattningen medför dessutom en missvisande skildring av historikerns tillvägagångssätt och förhållningsätt till källmaterialet.⁶¹

Att samtida historiker ofta talar om att de utfört "detektivarbete" i arkiven och att de gjort "fynd" däri, kan sägas avtäckta en syn på arkiven som oordnade och oplanerade samlingar. Den här underliggande föreställningen om arkiv som platser där röra råder går igen i beskrivningar som att forskaren har "grävt" i eller genomfört en "dammsugning" i arkiven.⁶² Historikerns uppgift framstår här som att genom hårt arbete nysta upp det omfattande och dammiga arkivmaterialet för att finna de skatter som däri döljs. I HT var den här retoriken närvarande under 1800-talet såväl som 2000-talet. Svenska historiker är dock inte unika när det kommer till att romantisera sitt arbete. Till exempel förekommer den typen av föreställningar i Arlette Farges hyllade essä *Smaken av arkivet*.⁶³

Hayden White har beskrivit historikers överdrifter om sina vedermöror i arkiven som ett sätt att understryka vetenskapligheten i och legitimering av vad de sysslar med. Över det förmenta slitet bland originalkällor vilar också ett lyriskt skimmer.⁶⁴ Den här typen av legitimerande och romantiserande arkivberättelser förekom i flera reseskildringar i HT. I dessa redogörelser tecknades bilden av en tidvis strapatsrik forskningsresa utomlands som historikern genomfört och de utländska arkivens organisering, ordning och lokalfrågor samt arkivmaterialets tillgänglighet beskrevs ingående.⁶⁵ Resorna kunde gå exempelvis till Finland och Baltikum med avsikt att inventera och excerpera arkivmaterial relate-

60. *Historisk tidskrift* 139:1 (2019) s. 145.

61. En liknande diskussion förs av Terry Cook, "The Archive(s) is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape", *The American Archivist* 74:2 (2011) s. 600–632.

62. *Historisk tidskrift* 127:2 (2007) s. 289; *Historisk tidskrift* 138:1 (2018) s. 168; *Historisk tidskrift* 134:1 (2014) s. 117; *Historisk tidskrift* 139:2 (2019) s. 339.

63. Arlette Farge, *Smaken av arkivet* (Göteborg 2019).

64. Hayden V. White, "A Response to Professor Chartier's Four Questions", *Storia della Storiografia* 27:1 (1995) s. 125–155.

65. Se även S-g:hs referat av Harald Hjärnes skrift om "Sigismunds svenska resor", där Hjärne hyllas för att ha använt arkivmaterial som tidigare aldrig har använts och bedrivit källstudier på polska och italienska arkivkällor. *Historisk tidskrift* 4 (1884) s. XLIX–LII. Se

rade till svensk historia.⁶⁶ Arkivresor till Italien och Spanien förekom också och handlade även de om inventering och excerpering av källor rörande svensk historia.⁶⁷ Forskaren i skildringarna skrevs fram som en dristig "upptäcktsresande" som tog sig an att inventera förekomsten av arkivhandlingar av intresse för svensk historia i utländska arkiv.⁶⁸ Dessa reseskildringar minskade dock avsevärt, för att nästan helt försvinna som genrer, under 1900-talets gång.⁶⁹ Arkivresor utövade till synes inte längre samma lockelse som tidigare.

Det relativt ensidiga fokuset på svensk historia i HT speglar såväl historieämnets och arkivens betydelse för den moderna nationalstatens formering.⁷⁰ De nationella (riks)arkiven var en produkt av 1800-talets nationalstatsformeringsprocesser och spelade en viktig roll för att bygga en övergripande historisk berättelse om nationen.⁷¹ Historikers romantisering av arkivhandlingar, arkivlokaler och arkivresor fungerade sålunda som legitimerande för såväl nationalstatens konstruerande som historievetenskapens professionaliseringssträvanden.

För att sammanfatta mina resultat så här långt så har arkivalier betraktats som historievetenskapens främsta och förnämsta sanningsbärande källmaterial. Arkivforskning, gärna på ett så omfattande arkivmaterial som möjligt, har närapå unisont hyllats. Samtidigt har synen

även Tegner (1890) s. 281–312; E. Wrangel, "Arkivaliska anteckningar från Danzig och Thorn", *Historisk tidskrift* 20 (1900) s. 370–381.

66. Sondén (1888) s. 357–367

67. H. v. Feilitzen, "Arkivskolor och arkivväsande i Italien", *Historisk tidskrift* 2 (1882) s. 349–355; Olof Ribbing, "Några notiser om Simancasarkivet", *Historisk tidskrift* 70 (1950) s. 61–66.

68. Ribbing (1950) s. 61–66; Se även signaturen Aqut, "'Det svenska arkivet' i Riga", *Historisk tidskrift* 27 (1907) s. 108–111. Jfr Sam Clason, "Återfunna delar af ett svenskt kungaarkiv", *Historisk tidskrift* 31 (1911) s. 205–213.

69. Ett undantag utgjordes av Fredrik Thomassons artikel, från 2018. Artikeln behandlade ett digitaliseringsprojekt för att tillgängliggöra och i viss mån rädda det svenska Saint Barthélemy-arkivet i Aix-en-Provence undan fukt, mögel och nedbrytningsprocesser, Fredrik Thomassons, "Den karibiska skorpionen: Om digitaliseringen av det svenska Saint Barthélemy-arkivet i Aix-en-Provence", *Historisk tidskrift* 138:1 (2018) s. 78–90.

70. Blouin & Rosenberg (2011); Cook (2011).

71. Tom Verschaffel, "'Something More than a Storage Warehouse': The Creation of National Archives", i Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (red.), *Setting the Standards: Institutions, Networks and Communities of National Historiography* (Basingstoke 2012) s. 29–46; Daniela Saxer, "Monumental Undertakings: Source Publications for the Nation", i Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (red.), *Setting the Standards: Institutions, Networks and Communities of National Historiography* (Basingstoke 2012) s. 47–69; Richard Harvey Brown & Beth Davis-Brown, "The making of memory: The politics of archives, libraries and museums in the construction of national consciousness", *History of the Human Sciences* 11:4 (1998) s. 17–32; Berger (2013).

på källornas sanningsanspråk sammanfogats med föreställningar om historikerns "vedermödor" och "grävande" i arkiven, romantisering av arkivresor och de "skatter" som finns i arkiven. Historikern var den som medförde ljus och kunskap till och från de dunkla arkiven. Det här synsättet har varit närvarande väl in på 2000-talet, vilket inte minst har lämnat avtryck i recensioner av olika slag i HT och är ett exempel på hur trögrörliga epistemologiska vetenskapsideal fungerar – i detta fall genom arkivet som ett epistemiskt ting. Här kan det också vara av intresse att stanna upp och avsluta med en närmare analys av hur arkiven betraktats som källor under de senaste decennierna, efter millennieskiftet 2000, vilket ju också vittnar om nu verkande historikers sätt att betrakta arkiv.

Arkiv i teori och praktik under 2000-talet

I HT diskuterades under 2000-talet arkivens relevans främst utifrån tillgängliggörandet av tidigare sekretessbelagda handlingar. Det gällde exempelvis arkivhandlingar angående Danmarks agerande under andra världskriget, men framför allt vid öppnandet av arkiv i det forna Sovjetunionen och DDR.⁷² Arkiven representerade härvid en källa att ösa sanning ur, som kunde kasta nytt ljus på det förflutna och belysa tidigare fördolda historiska skeenden. Att använda arkivmaterial som primärkälla ansågs i sig som något positivt, men materialets sammanhang och arkivets ordning kontextualiserades dock mer sällan. Inte heller förekom några sådana diskussioner i exempelvis temanummer om metod eller vid idédebatter om metodfrågor, när det hade gått att förvänta sig att arkivmaterialens betydelse och eventuella särställning som historiska källor hade kunnat aktualiseras utifrån metodologiska och teoretiska perspektiv.⁷³

72. Claus Bryld, "Kampen om erindringen under 1980'ernes nationale tv-monopol", *Historisk tidskrift* 122:2 (2002) s. 271–288; Lennart Samuelson, "1900-talets tragedier på den sovjetiska landsbygden: Nya källor och tolkningar", *Historisk tidskrift* 124:3 (2004) s. 417–427; Lennart Samuelson & Andrej Sorokin, "Den ryska 'arkivrevolutionen': Källvolymen belyser sovjetepokens mörka sidor", *Historisk tidskrift* 127:4 (2007) s. 739–756; Andrej Kotljarchuk, "Ukrainasvenskar i Gulagarkipelagen: Tvångsnormaliseringens teknik och kollektivt motstånd", *Historisk tidskrift* 131:1 (2011) s. 3–24; Birgitta Almgren, "DDR-forskning i fokus", *Historisk tidskrift* 131:3 (2011) s. 631–642. Se även David Gaunt, "Inledning till studiet av det assyriska folk mordet", *Historisk tidskrift* 135:4 (2015) s. 660–673.

73. Se exempelvis temanumren om metod och källkritik: *Historisk tidskrift* 125:2 (2005) och *Historisk tidskrift* 133:3 (2013). Inte heller här diskuteras metod utifrån historikers sätt att arbeta med arkivmaterial. Jfr översikten av Andreas Önnersfors, "Mystik och brödraskap i narrativ och arkiv", *Historisk tidskrift* 132:1 (2012) s. 101–103.

Ett något mer teoretiskt resonerande förhållningsätt till arkiven framträdde emellertid i en artikel av forskarna Johanna Sköld och Bengt Sandin om upprättelseprocesser vid exempelvis fosterhemsplaceringar. I artikeln behandlas arkivens och arkivhandlingars bevisvärde jämförelsevis ingående, liksom i vad mån de kan fungera som sanningsvittnen och som led i en maktutövningsprocess.⁷⁴ Det här är en diskussion som betraktas som en självklarhet inom såväl akademisk arkivvetenskap som inom arkivsamfundet men sällan har lämnat avtryck i HT. Ett annat exempel på en mer teoretiskt resonerande inställning till arkivens funktion och arkiven som källa framträdde även i Rikke Lie Halbergs postkolonialt inspirerade essäbidrag till HT:s temanummer "Kvinnor" under 2021.⁷⁵

Det finns också några – om än fåtaliga – exempel på ingående och teoretiska reflektioner över arkivinstitutionernas roll och arkivens betydelse som forskningskällor. De har föga förvånande främst förekommit hos artikelförfattare som haft ett ben i arkivsektorn och ett annat i historievetenskapen eller närstående discipliner; med andra ord hos en sorts moderna motsvarigheter till de historiker/arkivarier som runt 1900 diskuterade proveniensprincipen i HT. Hos dessa författare behandlades bland annat arkivens funktion, makt och härkomst samt forskarens roll i mötet med arkivkällor.⁷⁶ Till den här gruppen kan medievetaren och mediehistorikern Johan Jarlbrink ställas, som ingående diskuterade skillnaden mellan samling och arkiv i en artikel om tidningsklipp i arkiv, dagbok och bokfilm. I artikeln berör Jarlbrink även frågor som urvalsprinciper och proveniens för att lyfta fram särskillnaden mellan de

74. Johanna Sköld & Bengt Sandin, "Att delta eller att stå bredvid: Upprättelseprocesser och historikerns risker och möjligheter", *Historisk tidskrift* 136:3 (2016) s. 383–411. Även den kulturella/lingvistiska vändningen avsatte spår i hur arkivbegreppet kom att refereras till under 00-talet, såsom Torbjörn Gustafsson Chorells "Humanism, relativism och tolerans: Hayden Whites samtal med Roger Chartier", *Historisk tidskrift* 124:3 (2004) s. 373–390, där Hayden Whites resonemang om sanning och arkiv refereras. Se även Niels Kayser Nielsen, "Demokrati og kulturel nationalisme i Norden i mellemkrigstiden – en realpolitisk højredrejning?", *Historisk tidskrift* 124:4 (2004) s. 581–603.

75. Rikke Lie Halberg, "En caribisk barnepiges breve, 1871", *Historisk tidskrift* 141:3 (2021) s. 510–522.

76. Se Göran B. Nilsson, "Historia som vetenskap", *Historisk tidskrift* 125:2 (2005) s. 189–207; Göran Samuelsson, "Bonden, Bilden och Arkivet", *Historisk tidskrift* 126:4 (2006) s. 703–724; Brita Planck & Marie Steinrud, "Kort om känslor och närhet som skapas genom att studera arkivhandlingar: Eliters privata brev som mikrohistorisk källa", *Historisk tidskrift* 137:3 (2017) s. 463–474.

båda.⁷⁷ Jag kan inte annat än instämma i att detta är en skillnad som får avgörande konsekvenser för källmaterialets kontext och därmed också tolkningen av det. Till synes är det osäkert i vad mån historiker i dag alls är bekanta med denna distinktion.

Ytterligare ett exempel på en historiker med ett ben inom arkivsektorn som diskuterat arkivteoretiska frågor i HT är Nils Erik Villstrand. I artikeln "Gamla och nya krig: Gammal och ny militärhistoria" från 2008, behandlas värdering av arkivhandlingar och gallringsfrågor och det faktum att modern administration lämnar efter sig mängder av material, där samma information många gånger upprepar sig i materialet. Villstrand pekar på att allt arkivmaterial därför inte kan eller ens bör bevaras för eftervärlden.⁷⁸ Det här är frågor som normalt inte diskuterats av historiker i HT eller ens, när det kommer till kritan, verkar intressera dem.⁷⁹ Detta är intressant inte bara utifrån denna artikels vetenskapshistoriska frågeställning, men också för hur svenska historiker i samtiden betraktar arkiv.

Avslutande diskussion

Denna undersökning har syftat till att analysera hur svenska historiker från 1881 till 2021 har förhållit sig till arkiv och arkivmaterial som epistemiska ting – som objekt för historievetenskaplig kunskapsutvinning – vilket varit en viktig beståndsdel i historieskrået såsom epistemisk kultur. Jag har strävat efter att förena en traditionell historiografisk ansats med ett arkivteoretiskt och arkivhistoriskt perspektiv, något som tidigare saknats i Sverige men där det finns internationella ansatser som hos exempelvis Kasper Risberg Eskildsen. Vad kan då sägas om vilken innebörd och betydelse som arkiv och arkivhandlingar har haft för historievetenskapen i Sverige, och i vad mån som historiker i *Historisk tidskrift* reflekterat gällande olika arkivpraktiker? För att kort recapitulera de punkter som jag redogjort för inledningsvis under rubriken "Arkivhistoriskt forskningsläge", möttes arkiven redan under 1800-ta-

77. Johan Jarlbrink, "Historien i tidningsklipp. Tidningsklipp i historien Klipp i arkiv, dagbok och bokfilm", *Historisk tidskrift* 130:3 (2010) s. 411–435.

78. Nils Erik Villstrand, "Gamla och nya krig: Gammal och ny militärhistoria", *Historisk tidskrift* 128:3 (2008) s. 305–306. Villstrand var chef för Svenska litteratursällskapets arkiv 1993–1996.

79. Historiker tycks t.ex. sällan engagera sig i frågor om gallring och bevarande i arkiv, se Samuel Edquist, *Att spara eller inte spara: De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010* (Uppsala 2019) s. 197–209.

lets första decennier av en önskan om systematisering och anpassning till dåtidens forskningstrender inom politisk och diplomatisk historia. Arkivens legitimitet som historisk källa byggde mycket på deras proveniens, att de sågs som autentiska bevis för en händelse eller förhållande, något som har varit betydelsefullt vid tillämpandet av den källkritiska metoden inom historikerskrået. Kopplingen mellan historieskrivningen och arkiven var tydlig. Historievetenskapens framväxt har följaktligen varit av stor betydelse vid formerandet av arkivvetenskapen och vice versa. Rent arkivteoretiska diskussioner fördes emellertid främst under början av undersökningsperioden, och då nästan uteslutande av personer som både var historiker och arkivarier – särskilt framträdande i sammanhanget var HT-redaktören och riksarkivarien Emil Hildebrand. Samma mönster var också närvarande under 2000-talet. Då har historiker med benen i både arkivvetenskap och historia, samt idéhistoriker, medievetare och didaktiker, diskuterat arkivmaterial som källa utifrån mer teoretiska och metodologiska frågor. Samtida arkivvetare har i stor utsträckning vänt sig emot tanken på ett objektiva, naturligt och spontant framväxt arkiv i kontrast mot proveniensprincipens tillämpare och förespråkare under 1800- och 1900-talet. Tanken på en objektiv historievetenskap har på samma sätt kommit att utmanas, samtidigt som de båda disciplinerna glidit allt längre isär.

Analysen av HT:s artiklar, underrättelser, meddelanden och recensioner från 1881 till 2021 har visat att arkivhandlingar under större delen av tidsperioden har setts som historikerns huvudsakliga primärkälla. Arkivens ordning och tillblivelseprocess har diskuterats ytterst sparsmakat i HT, medan bruket av ett omfattande arkivmaterial hyllades konstant. Kanske är det också därför som förekomsten av arkiv i artikeltitlar inte minskade under perioden. Historievetenskapen i Sverige verkar generellt inte heller tagit till sig eller intresserat sig för senare tids diskussioner om representativitetsfrågor kopplade till arkiven eller arkivbeskrivningars och arkivförteckningars subjektivitet.⁸⁰ Sådana förs exempelvis i USA av arkivverksamma historiker som Randall Jimerson, Francis X. Blouin och William G. Rosenberg, som kommit att diskutera den här frågan relativt utförligt och konstaterat att historiker sällan reflekterat över arkivens makt över minnet eller arkivmaterialets status

80. Se exempelvis Joan M. Schwartz & Terry Cook, "Archives, records, and power: The making of modern memory", *Archival Science* 2:1–2 (2002) s. 1–19.

som sådant.⁸¹ Min undersökning ger vid handen att svenska historikers syn på arkiv och arkivhandlingar inte har ett inarbetat maktperspektiv.

Metodologiska frågor kopplade till arkivmaterial som historisk primärkälla diskuterades generellt inte i HT, förutom gängse källkritiska spörsmål om själva innehållet i dokumenten. Arkiv verkar snarare ha utgjort en oreflekterad storhet och främst betraktats som ett otruckyt och okomplicerat källmaterial. Särskilt tydlig blev det här från och med mitten av 1900-talet då ”nya”, och till arkiven alternativa, former av källmaterial började analyseras av historiker. Källan behövde i de här ”nya” fallen diskuteras betydligt mer ingående och så att säga legitimeras som historisk källa. Förändrade historiografiska mönster har alltså inte inneburit att arkivet som självklar sanningssägare ifrågasatts i någon högre grad inom det svenska historikerskrået. Detta är intressant då den här diskussionen sedan åtminstone 1970-talet varit framträdande inom internationell arkivvetenskap, liksom i den brokiga strömning i humaniora som brukar omnämnas som den arkivaliska vändningen.⁸²

Ingalunda har frågor om arkivmaterials informationsvärde, alltså vad som bör bevaras eller gallras, verkat intressera historiker. Elektroniska arkivlagringsformer behandlades heller inte i någon stor utsträckning och lämnade inte något större avtryck i några diskussioner av arkivteoretiska betydelser i HT, annat än i några få fall som främst handlat om digitalisering av arkivmaterial. Inte heller bland modernhistoriker, som arbetar med ett mer samtida material, diskuterades frågan om framtidens lagringsformer eller frågor om nutida gallring.

En mer oreflekterad syn på arkivhandlingar märktes dessutom i romantiseringen av arkivet som mörkt och oordnat. Historikerns uppgift var härvid att komma med ljus till arkiven och föra fram sanningen rörande det förflutna. Det här synsättet var närvarande i HT under såväl slutet av 1800-talet som början av 2000-talet och kunde uppmärksammas i olika värdeomdömen gällande historikerns ”vedermödor”, ”detektivarbete” och ”grävande” i arkiven, romantisering av arkivresor och de

81. Randall C. Jimerson, *Archives power: Memory, accountability, and social justice*, Society of American Archivists (Chicago 2009); Blouin & Rosenberg (2011).

82. Receptionen av den arkivaliska vändningen i svensk humaniora studeras för närvarande av Samuel Edquist i det tidigare nämnda projektet ”Historikerna och arkiven”. Ett preliminärt resultat är att denna strömning (hittills) haft större genomslag i andra svenska discipliner än historia, vilket är något paradoxalt då flera av strömningens internationella portalfigurer är just historiker såsom Arlette Farge, Ann Laura Stoler och Carolyn Steedman.

”skatter” som fanns i arkiven. Skillnaden var att detta perspektiv under undersökningsperiodens början var ett synsätt som betonades av personer med dubbla yrkesroller som både historiker och arkivarier, medan det i de senare exemplen förekommer endast bland ”renodlade” historiker.

Teoretiker som Hayden White har som tidigare diskuterats pekat på att historiker fällt den här typen av omdömen om sig själva, och vad de sysslar med, för att befästa sin egen vetenskapliga status.⁸³ Whites påstående kan i det här sammanhanget även relateras till det faktum att historiker inte har varit oberoende eller opåverkade av den egna samtiden eller den kontext inom vilken de verkat. Därför är det också viktigt att undersöka hur och på vilka empiriska grunder kunskap har producerats inom historieämnet. Genom att undersöka hur arkivkällor har använts av historiker, liksom vilka underliggande uppfattningar som historiker haft om arkiv och arkivinstitutioner, har den här studien sökt att frilägga de föreställningar som finns gällande arkiv inom historikerskrået. Studien har påvisat att arkiven främst betraktats som i hög grad oproblematiserade objekt för historievetenskaplig faktainsamling. Annorlunda uttryckt kom arkiven helt enkelt att bli de objekt som historievetenskapen byggde sin kunskapsproduktion på, en produktion som efter positivistisk förebild utgick ifrån arkiven som autentiska och sanna.

Det bör dock betonas, med utgångspunkt i Rheinbergers begrepp ”epistemiska ting”, att den här företeelsen, där arkiven tillskrivits olika värden, många gånger har skett omedvetet. De här omedvetna innebörderna och betydelseerna har likväl stort inflytande över historievetenskapen än i dag, exempelvis genom att arkiv betraktas som ett historikersnas självskrivna källmaterial. Ett sådant oreflekterat användande av arkivhandlingar, som inte tar hänsyn till, eller utgår ifrån den kontext inom vilken materialet skapats, bevarats och ordnats, torde dock medföra en rad metodologiska problem och vanskligheter. Risken är att det för historievetenskapen så viktiga kontextuella förklaringsvärdet blir rumpflugget.

83. White (1995).

Historians' imaginings about archives: A study of archives as means of historical knowledge acquisition in *Historisk tidskrift*, 1881–2021

In response to the literature's claim that there is an increasing gap between archivists and historians and a dwindling connection between the archival and historical disciplines, I investigate in this article how Swedish historians have related to archives and archival material as historical sources, in both theoretical and empirical perspectives. The study is based on one of Sweden's leading journals for the discipline, *Historisk tidskrift*, published by the Swedish Historical Society. The term "archive" is analysed from the journal's start in 1881 to 2021. Following the historian Hans-Jörg Rheinberger, archives and archival documents are seen as the "epistemic things" on which academic history can build its production of knowledge.

The fact that archives and archival sources have played a significant role in history's evolution into an academic discipline has attracted little interest. This study shows that archival documents have been seen as the historian's main primary source for most of the period studied. The texts examined in *Historisk tidskrift* only rarely analysed the archive's original, internal order and creation process, but constantly praised the use of extensive archival material. Changing historiographical patterns did not result in the questioning of the archives' pre-eminence as a primary source to any degree, even though the changes meant that new questions were posed of archival sources and new types of source materials were used by historians. An unreflective view of archival documents was evident in the romanticisation of archives as dark and disordered, an approach present in *Historisk tidskrift* throughout the period studied. There were value judgements about the historian's "tribulations" in the archives, and trips to archives and the "treasures" found there were romanticised. This approach contrasted with how historians, adopting a positivist role model, viewed archives as authentic and true. Given this contradiction, I would argue the historical discipline should take greater account of the context in which the archival material was created, preserved, and arranged.

Keywords: Archive, Archival Science, Archive studies, Academic history, History, Historiography, Knowledge production, Source material, Primary sources